

Nevek, névterek, névadatbázisok – névkutatói megközelítésben

Gondolatok és észrevételek a Nemzeti Névtér programjának kapcsán*

A tulajdonnevek és megközelítésük alapkérdései

Tulajdonnevek minden ismert, egykori vagy mai nyelvben és társadalomban léteztek, illetve léteznek; tapasztalati alapon nyelvi, kulturális és antropológiai univerzálénak tekinthetők. Létük magyarázatát a használatukhoz kapcsolódó kommunikációs célszerűség adja: egyszerre képesek megfelelni a (relatív) egyértelműség és a nyelvi közlés gazdaságossága követelményének.

A tulajdonnév mibenlétének és jelentésének megragadása régóta foglalkoztatja a kutatókat. Az ezzel kapcsolatos kérdésekre igen sokféle válasz született, nem függetlenül az adott választ megfogalmazó tudományszak, illetve (nyelv-) elméleti irányzat általános kiindulópontjaitól, elméleti keretrendszerétől – a tulajdonnév jelentésének problematikáját tekintve a tulajdonnév jelentésnélküliségének tételétől a neki tulajdonított összetett jelentésszerkezet felvázolásáig. E problémakörrel részletesen nem kívánok szólni, a vonatkozó, áttekintő jellegű irodalomban minderről bőszégesen lehet tájékozódni.¹ A tulajdonnév jelentésének problémáját azonban itt sem kerülhetjük majd meg, a tanulmány egy későbbi részében még vissza fogok térni hozzá.

Az mindenesetre a különböző megközelítések mellett is bizonyos, hogy a tulajdonnév legalapvetőbb funkciója az általa jelölt, egyediként értelmezett entitás egyértelmű azonosítása, illetve más, hasonló entításoktól való megkülönböztetése. A nevek azonban ezen túlmenően is számos további szerepkörrel rendelkezhetnek.² Fontos szerepet játszanak többek között a világ megismerésében, értelmezésében, az ezzel kapcsolatos tudás rögzítésében, az embert körülvevő élő és élettelen környezethez való viszonyulás kifejezésében, az egyéni

* Készült az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Tématerületi Kiválósági Program támogatásával.

¹ Várnai Judit Szilvia: *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben.* Budapest, Tinta Könyvkiadó. 2005; Van Langendonck, Willy: *A Theory and Typology of Proper Names.* Berlin – New York, Mouton de Gruyter. 2007. <https://doi.org/10.1515/9783110197853>; Slíz Mariann: *Általános névtani kérdések. = Magyar névkutatás a 21. század elején.* Szerk. Farkas Tamás – Slíz Mariann. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 2015. 93–114. p.

² Farkas Tamás: *A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről. = A nevek szemiotikája.* Szerk. Bauko János – Benyovszky Krisztián. Nyitra–Budapest, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság. 2014. 124–138. p.

és kollektív identitások megformálásában és kifejezésében. A tulajdonnevek tehát gyakorlatias és szimbolikus funkciókkal egyaránt rendelkeznek, s nemcsak az egyes ember, hanem általában a különböző közösségek és a társadalom egésze számára is. A tulajdonneveket erős történeti, társadalmi, kulturális meghatározottság jellemzi, e tényezők pedig nagymértékben befolyásolják az egyes nevek, illetve névtípusok és a névkincs kialakulását, jellegét, összetételét, használatát és változásait.

A tulajdonnevek mindennek megfelelően sokféle szempontból és megközelítésben vizsgálhatók. Tekintve, hogy a nevek nyelvi jelek, kutatásuk eleve, illetve hangsúlyosan nyelvészeti – vonatkozású, alapozású – diszciplína, ugyanakkor a történettudomány, a földrajztudomány, a néprajz és számos további tudományterület számára is releváns témakörnek számít. A tulajdonnevek kutatására szakosodott diszciplínaként a névtan egy-egy problémakör vizsgálatában tekinthető más tudományterületek segédtudományának, kifejezetten alkalmazott szakterületnek, ugyanakkor tekinthető általában önálló interdiszciplínának is. A nevek, a névanyag erős szociokulturális beágyazottsága miatt a névkutatás minden országban jellegzetesen nemzeti, esetünkben tehát kifejezetten hungarológiai érdekeltségű stúdium is.³ Tulajdonnévkincsünk ugyanis – amiként általában a nyelv, legalább annyira erőteljes szimbolikus értékkel – nemzeti kulturális örökségünk és hagyományaink része, alkotóeleme. Ez a szempont, a gyakorlati megfontolásokon túl, a Nemzeti Névtér⁴ vonatkozásában is figyelemre érdemesnek tekintendő.

A tulajdonnevek fajtái és feldolgozásuk lehetőségei

A tulajdonnevek fajtái közül a legősibbek és legfontosabbak kétségkívül a személynevek és a földrajzi nevek, de nyilvánvalóan régi mellettük az állatnevek és a tárgynevek kategóriája is. A további névfajták később alakulhattak ki, egy részük már kifejezetten a modern világ következményeként. A leginkább közérdekű tulajdonnévfajtáknak – fontosságuk, széleskörű és gyakorlati használatuk, történeti és nemzeti-kulturális jelentőségük miatt – a következők tekinthetők napjainkban:

- a személynevek, pontosabban a nyilvános térben használatos típusaik, az egyént megnevező teljes személynév egyes összetevői: a családnevek (más terminussal: vezetéknévek), a keresztnévek (más terminussal: utónévek), illetve a házassági nevek (az ezredelőig csak asszonynevek), sajátos módon továbbá az álnevek;

³ A szakterület aktuális áttekintésére l. Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Magyar névkutatás a 21. század elején. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 2015.

⁴ A tanulmány a Nemzeti Névtér jelenleg nyilvánosan elérhető, béta verziója alapján fogalmazza meg észrevételeit. Elérhető: <http://abcd.hu>. (Elindult 2019. május közepén, utolsó hozzáférés: 2020. május 10.)

- a földrajzi nevek (más terminussal: helynevek), megnevezettjeik szerint különböző altípusokkal (tájnevek, településnevek, víznevek stb.), a földrajzi tér fontosabb részeinek és pontjainak megnevezésére;
- az intézménynevek (közgyűjteményi, illetve a Nemzeti Névtérben is alkalmazott terminussal: testületi nevek);
- a szellemi alkotások nevei: márkanevek és címek;
- az ún. eseménynevek⁵ (elsősorban jelentős történeti események egyedi megnevezései: tatárjárás [1241–1242], mohácsi csata vagy mohácsi vész [1526], de szigeti veszedelem vagy Szigetvár ostroma [1566], továbbá második mohácsi vagy nagyharsányi vagy Szársomlyó hegyi vagy villányi csata [1687], bécsi béke [1606] és bécsi kongresszus [1814–1815], Arkádia-pör vagy Arkádia-per [1806–1807], duk-duk afér [1908] stb.).

Mindezzel összhangban a Nemzeti Névtérben is elsődlegesen a leginkább közérdekű névfajták kapnak helyet: a személynevek, a földrajzi nevek (helynevek) és a testületi nevek (intézménynevek) kategóriái, közvetve pedig a címek kategóriája, az egyes szerzőkhöz kapcsolódó adatként. A márkanevek csoportja ezektől eltérő módon számít közérdekűnek és közhasznátúnak, s döntéstől függően akár helyet is kaphatna e névtérben, használati köre és jellemzői alapján viszont nem különösebben hiányolhatjuk a Nemzeti Névtér anyagából. Az eseménynevek kategóriája ugyanakkor fontosnak számítana történelmünk és a nemzeti kultúra szempontjából, de nehezen körülhatárolható, lajstromozható, továbbá – gyakorlati szempontból korántsem mellékesen – a fentebb említettekhez képest intézményesen számon nem tartott, „nem gazdált” típust alkot.

A tulajdonnevek egyrészt nyelvi jelek (jelölő + jelentés kapcsolataként értelmezhetők), másrészt változatos enciklopédikus tartalmak kapcsolódnak hozzájuk (jelöltjeik révén). Ebből adódóan a tulajdonnévi szócikkekben álló referenciaműveknek hagyományosan két alapvető típusa létezik:

- a szótár, amely nyelvi jelként, nyelvi-nyelvhasználati vonatkozásaikkal együtt tárgyalja a tulajdonneveket;
- az enciklopédia, mely a tulajdonnevek által jelölt entitásokat és azok sajátosságait mutatja be.

⁵ Ezeket a tulajdonnevek egy kevésbé tipikus kategóriájának kellene tekintenünk, hiszen egyedi jelölő értékkel rendelkeznek, bár a magyar nyelv(észet)i hagyomány nem így kezeli őket. (Ezt tükrözi a magyar helyesírás szerinti kisbetűs írásmódjuk is, szemben például a vonatkozó angol helyesírási gyakorlattal.) Az eseménynevek kategóriájáról, magyar példaanyaggal I. J. Soltész Katalin: *Történelemnevek. = Név és névkutatás. Az Incezfő Géza halálának 10. évfordulóján rendezett emlékülés előadásai* (Szeged, 1984. április 13–14.). Szerk. Békési Imre. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 1985. 187–200. p.

A két alaptípus között – már a jelentés megadása kapcsán – érintkező pontok is vannak. Ezek a tulajdonnevek esetében, azok egyedi jelölő értéke miatt, különösen szembetűnők lehetnek. A szótár és az enciklopédia kategóriája mellett (melyeken belül természetesen sokféle altípus megtalálható) számolhatunk továbbá az enciklopédikus szótárral is, mely – egyfajta szótárba oltott enciklopédiaként – e két alaptípus jellemzőit egyszerre képviseli.⁶

A nyelvész-névkutató érdeklődésének inkább a szótári típusú, a névterekkel foglalkozó szakemberének inkább az enciklopédikus jellegű megközelítés számít elsősorban fontosnak. Talán nem bizonyul mégsem haszontalannak, hogy e helyen ezúttal a nyelvi, illetve a szótári megközelítés lehetőségeire és eredményeire vonatkozóan is tegyünk egy kis kitérőt.

Névszótárak, névadattárak és online alkalmazások

A tulajdonnevek állományait feldolgozó szótáraknak, illetve névtáraknak az egyes névfajták szerint különböző, illetve történeti és szinkrón szempontú képviselői léteznek. A hagyományos módon, nyomtatásban megjelent művek mellett pedig elektronikus vagy informatizált formában elérhető és használható munkákkal is találkozunk. Ezek szűkebb értelemben vett névtereknek – családnévtereknek, keresztnévtereknek, földrajzinév-tereknek – is tekinthetők;⁷ olyan típusú számbavételeknek, amelyek – saját lehetőségeik és hatókörük szerint – az adott típusból létező, használható, illetve használatban lévő vagy használatban volt neveket tartalmazzák.

Érdeemesnek látszik itt röviden felvázolni, hogy hol állunk jelenleg a történeti és a jelenkori magyar tulajdonnév-állomány főbb típusainak feldolgozásával. Ezt abból a szempontból is hasznos lehet megtennünk, hogy a tulajdonnévszótárak témaköre a hazai lexikográfiai irodalomban is kevésbé ismert területnek számít. A továbbiakban rövid összképet kínálva, de a részletesebb áttekintést mellőzve,⁸ a figyelmet az online elérhető informatizált állományokra, illetve feldolgozásokra fordítjuk.

⁶ Fábíán Zsuzsanna: A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár” műfajának tükrében. = Szótár, lexikon, enciklopédia. Szerk. Fábíán Zsuzsanna – Szöllősy Éva. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 2015. 17–38. p.; Farkas Tamás: A tulajdonnevek szótári feldolgozásának alapkérdései. = Tulajdonnevek és szótárak. Szerk. Farkas Tamás – Slíz Mariann. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 2020. 11–36. <https://doi.org/10.26546/4892373.2>

⁷ Vö.: Szakadát István: A névterekről általában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 67. évf. 2020. 1. sz. 5. p.

⁸ Erre I. Farkas, Tamás: Proper Name Dictionaries in Hungary. = Hungarian Lexicography II. Monolingual and Special Dictionaries. Szerk. Fábíán, Zsuzsanna. Budapest, Akadémiai Kiadó. 2012. 307–329. p.; Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Tulajdonnevek és szótárak. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 2020. <https://doi.org/10.26546/4892373>

A magyar keresztnevek (utónevek) történeti állományából az Árpád-kor egészének és az Anjou-kor nagyobb részének anyaga a teljesség igényével már elkészült szótárszerű feldolgozásban. Online alkalmazásként, a Dictionary of Medieval Names from European Sources (DMNES.) című európai projekt keretében ennek egy része érhető el jelenleg az interneten.⁹ A későbbi időszakokra vonatkozóan csak részben, illetve erősen korlátozottan reprezentatív feldolgozásokkal találkozhatunk.

A jelenkori magyar keresztnévállomány közreadásának szándékát számos (bár a teljes könyvpiacot tekintve többségében szakszerűtlen) munka képviseli. Az online elérhető utónévtárak, utónévkeresők terén is összességében hasonló a helyzet, az MTA Nyelvtudományi Intézetében elkészült Utónévportál viszont szakmai feldolgozást – és 2013-as indulásakor egyúttal teljes körét – tartalmazza napjaink anyakönyvezhető magyar keresztnévanyagának.¹⁰

A magyar családnévanyag történeti és jelenkori állományának különböző típusú, de jó reprezentativitású szótári feldolgozásai állnak rendelkezésünkre. Online alkalmazások egyes történeti időszakok, illetve részlegek családnévállományának közzétételére készültek, ezekre vonatkozóan azonban a teljesség igényével: a 18. század első évtizedeiből származó országos adóösszeírások családnévanyagának névföldrajzi, térinformatikai feldolgozásaként született meg a Történeti magyar családnévatalasz (TMCsA.), s ugyancsak szabadon kereshető a névmagyarosítások mozgalmát feldolgozó A magyarországi hivatalos családnév-változtatások történeti adatbázisa 1815–1932 (MCsvA.).¹¹

A főrajzi nevek körére vonatkozóan különböző típusú névtárak sora áll rendelkezésre, melyek közül szempontunkból különösen releváns és jellemző típusként a történeti helynévtári sorozatokat és a helységnév-azonosító szótárak típusát érdemes itt kiemelni. Ezek jelenleg leginkább nyomtatott formában vehetők kézbe. Online elérhető és – a helynevek tekintetében különösen kézenfekvő és indokolt módon – térinformatikai alkalmazásokkal kiegészült közzétételekről is beszámolhatunk azonban: ilyen az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár (EHA.), illetve interaktív névföldrajzi atlasz, elsősorban pedig a Magyar Nemzeti Helynévtár – történeti és 20–21. századi modullal indult és aktuálisan is

⁹ <http://dmnes.org> (projektvezető: Uckelman, Sara L.); a projekt bemutatását l. Uckelman, Sara L. – Slíz Mariann: Többnyelvű névtani lexikográfia: Dictionary of Medieval Names from European Sources elnevezésű nemzetközi szótári projekt. = Névtani Értesítő, 37. sz. 2015. 203–220. p.

¹⁰ <http://corpus.nytud.hu/utonevportal> (projektvezető: Raátz Judit és Sass Bálint); a problémakör elemzését l. Farkas Tamás: Keresztnévszótárak és utónévportálok. A magyar keresztnévanyag feldolgozása online és határok nélkül. = A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben. Szerk. Vörös Ferenc. Szombathely, Savaria University Press. 2019. 63–80. p.

¹¹ <http://www.csaladnevatalasz.hu> (projektvezető: N. Fodor János), illetve <http://macse.hu/names/names.aspx> (projektvezető: Kövesdi István és Farkas Tamás).

futó – projektje (MNH.).¹² Utóbbi szemléletesen példázza, hogy milyen jellegű kihívásokkal szükséges egy hasonló célkitűzésű, jellegű és szabású projekt esetében számolni.¹³ További, kiegészítőleg kapcsolódó forrás lehet pedig akár egy földrajziköznév-szótár is, mely a magyar földrajzinév-állományba is beépült szinkron, illetve történeti földrajzi köznevek anyagát foglalja magába.¹⁴

Az itt röviden számba vett típusok képviselői – legalábbis a személynév-anyagot feldolgozó munkák – elsődlegesen nyelvi oldalról, nyelvi jellemzőik szempontjából közelítenek a tulajdonnevekhez, melyeknek használatban volt, illetve lévő állományáról az adott körben akár reprezentatív értékű (s akár teljes) listával is szolgálhatnak. Kiindulópontjuk jellemzően eltér ugyan a Nemzeti Névtér alapvetően enciklopédikus típusú érdeklődésétől, kapcsolódási pontok azonban – a társadalmi-kulturális szempontból fontos tartalmak összekapcsolt közzétételi lehetőségén túl is – találhatók közöttük.

A földrajzi nevek hasonló gyűjteményei, melyek történeti és jelenkori adatok hosszú sorát tartalmazzák, rendszerint a konkrét helyekre vonatkozó információkat foglalják magukba, köztük a különböző névváltozatok gyakran igen bőséges listáit. Az ezekben a gyűjteményekben szereplő további, nyelvészeti vonatkozású adatok sem érdektelenek azonban: szakszerű etimológiákat, megbízható (nyelv)történeti adatolást (évszám, olvasat, értelmezés stb.) közölhetnek. Ezek a Nemzeti Névtérben szereplő földrajzi nevekhez kapcsolt további oldalak (Wikipédia-szócikk, település hivatalos honlapja stb.) hasonló – ám a tudományosság szempontjából gyakran nem megbízható – adatait tudják szakszerűen kiegészíteni és pontosítani.¹⁵ Bizonyos földrajzinév-típusokon belül a névállomány pedig jól felmérhetőnek, s lényegében (vagy legalábbis napjaink lehetőségei szerint) teljes körűen, hézagmentesen felmértnek tekinthető; ez a Nemzeti Névtér által feldolgozandó adatok körét is segíti meghatározni.

¹² <http://eha.elte.hu> (projektvezető: Bárh M. János), illetve <http://mnh.unideb.hu> (projektvezető: Hoffmann István és Tóth Valéria).

¹³ Vö.: Hoffmann István – Tóth Valéria: Magyar Nemzeti Helynévtár. = Névtani Értesítő, 37. sz. 2015. 195–202. p.; Mikesy Gábor: A Magyar Nemzeti Helynévtárról. A koncepció és a megvalósulás problémái. = Névtani Értesítő, 39. sz. 2017. 155–167. p.; Hoffmann István – Tóth Valéria: Mi is a Magyar Nemzeti Helynévtár célja és feladata? = Névtani Értesítő, 39. sz. 2017. 169–182. p. A projekt előzményeihez l. még többek közt: Tóth Valéria: Mai Magyar Digitális Helynévtár Egy kutatási program célja, eredményei, távlatai. = Helynévtörténeti Tanulmányok, 7. sz. 2012. 19–27. p.

¹⁴ Meglévő szakmunka: Bába Barbara – Nemes Magdolna: Magyar földrajzi köznevek tára. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 2014.

¹⁵ A Kárpát-medencei magyar településrendszer vonatkozásában például, a teljességre törekvően, Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótára című közismert munkájának (4., javított és bővített kiadás: Budapest, Akadémiai Kiadó. 1–2. kötet. 1988) jelenleg készülő, bővített és aktualizált, *ultima manus* kiadásában (Budapest, Tinta Könyvkiadó).

A személynevek említett feldolgozásai többségükben nem konkrét személyekre, hanem az egyes személynévtípusok névegyedeire vonatkozó – s a megnevezetteknek a helynevekhez képest nagyságrendekkel bővebb körét leképezni hivatott – információkat tartalmaznak. Ezek között is találunk azonban olyan szakmunkákat, amelyek konkrét névviselőkre, azaz egyértelműen azonosítható személyekre vonatkozó adatokat tartalmaznak. Ez jellemezheti a középkori, a rögzült családnévhasználat kialakulása előtti időszak személynévtárainak anyagát, ahol a névadatok egyértelműsítése, az egy személyre vonatkozó névváltozatok összekapcsolása alapvető kutatói, szótárkészítői feladat lehet.¹⁶ De ez jellemzi természetesen a hivatalos családnév-változtatások (fentebb említett) történeti adatbázisának állományát is, mely számos ismert személyiség névváltoztatási aktusához kapcsolódóan közli a vonatkozó pontos életrajzi adatokat.¹⁷

A szintén tulajdonnévi címszavakba szerveződő, de enciklopédikus jellegű feldolgozások az itt áttekintettektől elkülönítendő témakört alkotnak, melynek részleteire e helyen azonban nem szándékozom külön kitérni.

A névtér alapvető feladata, összetevői és értelmezése

A névtér egyfajta webes tudásszervezési rendszernek tekinthető, mely a benne szereplő tulajdonnevek révén közreműködik valamely terület ismeretanyagának rendszerezésében és közreadásában; gyakorlatias oldalról megközelítve egyértelműsített nevek megfelelően rendezett gyűjteményeként értelmezhető.¹⁸ A névtér alapfeladata ugyanis, hogy a benne szereplő neveket megnevezettjeikkel egyértelműen összekapcsolja. Emellett praktikusán adódó további lehetősége az, hogy e tételekhez további – potenciálisan többféle – enciklopédikus ismeretet, tudásanyagot, illetve azokhoz közvetlenül továbbvezető útvonalakat

¹⁶ Slíz Mariann: Az egy személyre vonatkozó adatok mennyiségének szerepe a névtörténeti kutatásokban. = Névtani Értesítő, 30. sz. 2008. 121–134. p. L. továbbá az ennek jegyében elkészült, a névviselőket is azonosító Anjou-kori személynévszótárainkat: Slíz Mariann: Anjou-kori személynévtár 1301–1342. Budapest, Históriaantik. 2011; uő: Anjou-kori személynévtár 1343–1359. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 2017. <https://doi.org/10.26546/5061158>

¹⁷ L. a 11. lánbjegyzetben már hivatkozott internetes oldalon (<http://macse.hu/names/names.aspx>), az „ismert személyek böngészése” funkcióval, a megfelelő hivatkozásokkal együtt. A névmagyarosítási mozgalom hangsúlyosabban érintette általában a polgári, illetve polgárosodó, urbánus háttérű rétegek képviselőit, akik között a nyilvános társadalmi térben ismertté váló személyeket elsősorban kereshetjük. A témakör, illetve az adatbázis ilyen vonatkozásai szerint is lehet figyelemre érdemes témánk szempontjából.

¹⁸ Ezekre a kérdésekre l. Szakadát István: A névtér fogalmának értelmezése. = K + K = 120. Papers dedicated to László Kálmán and András Kornai on the occasion of their 60th birthdays. Szerk. Gyuris Beáta – Máty Katalin – Recski Gábor. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 2017. <http://clara.nyud.hu/~kk120/szakadat/szakadat.pdf>; Szakadát István: A névterekről általában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 67. évf. 2020. 1. sz. 1–11. p. Különböző névterekre vonatkozó kitekintéssel l. Szabó Panna: Névterekkel az egységes névkezelés felé. = Névtani Értesítő, 41. sz. 2019. 165–176. p. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.9>

kapcsoljon. A névtér a benne szereplő, egyértelműsített elemek segítségével megfelelően strukturált rendszert, hálózatot alkot, s megfelelő átjárhatóságot biztosít különböző információállományok között.

A nevek és megnevezettek összekapcsolása azonban nem mindig problémamentes feladat. Gondoljunk akár csak a Centauri (ál)néven publikáló kortárs magyar íróra, akinek életéről több mozzanatot tudhatunk, tényleges kilétét, azaz valódi személyét és nevét azonban nem ismerjük. Vagy a minden bizonnyal legismertebb példára hivatkozva, a magyar hagyományban Anonymusként számon tartott személyre, a Gesta Hungarorum névtelen szerzőjére, aki önmagát P. dictus magisterként említi művében, Ennek nyomán több P kezdőbetűs keresztnevet viselő Árpád-kori klerikussal próbálták már azonosítani – valójában azonban még abban sem lehetünk biztosak, hogy esetében melyik Béla király egykori jegyzőjére gondoljunk, ugyanis a történettudományi viták jelenleg is folynak e kérdéssel kapcsolatban.¹⁹

Más, ezeknél jóval számosabb esetben az alapproblémát azonban az jelenti, hogy a valóságban – legalábbis a névtípusok többségénél – rendszerint nem az 'egy tulajdonnév ~ egy megnevezett' típusú relációkat kell kezelni. A tulajdonnevek körében is jól ismert jelenség ugyanis egyrészt a homonímia, illetve a poliszémia: azok az esetek, amelyekben több különböző entitás egymásával azonos alakú nevet visel, illetve ugyanazon tulajdonnév több entításra is vonatkozik (pl. a Bihar helynév Magyarországon és Indiában, a Zala folyó és megye neve Magyarországon). Gyakori másrészt a különböző tulajdonnevek között fennálló szinonímia, azaz a többnevűség jelensége is, melynek esetében egyazon entitáshoz több különböző tulajdonnév kötődik (pl. Gross Rezső ~ Gács Rezső ~ Rodolfó).

Ezen a ponton már nem lehet elodázni, hogy a tulajdonnév jelentésének kérdésében is állást foglaljunk. Egyes megközelítések szerint a tulajdonnévnek nincs jelentése, avagy a tulajdonnév jelentése maga az általa jelölt entitás.²⁰ Hasonló jelentésfogalomra alapul a névterek struktúrájának azon értelmezése, mely szerint a névteret két egyenrangú komponens: a név és a névhordozó (a jelölő és jelölt), harmadik komponensként pedig az ezek között lévő kapcsolat megadása alkotja.²¹ Az ugyanakkor eleve problematikusnak, ellentmondásosnak látszik, ha a névterek virtuális térként az ún. névhordozókat, szó szerinti értelmezésben

¹⁹ A Nemzeti Névtér és továbbvezető hivatkozásai a kapcsolódó problematikának (és a könyvtárnyi szakirodalomnak) természetesen és szükségszerűen csak egy részét tükrözik. A megfelelő tétel jelenleg az Anonymus, P mester, Pál notárius és Béla király jegyzője neveket kapcsolja ide; elsősorban nyilvánvalóan szerzőinév-rekordokból indulva ki, s nem a vonatkozó, további lehetőségeket is szóba hozó történettudományi szakirodalomra építve.

²⁰ L. az 1. l. lábjegyzetben hivatkozott vonatkozó szakirodalomban, illetve a 24. lábjegyzetbeli, a tulajdonnév jelentésének kérdésével foglalkozó munkák tudománytörténeti áttekintéseiben.

²¹ Szakadát István: i. m. 2020.

magukat a tulajdonnév által jelölt valós földrajzi helyeket, személyeket, intézményeket, dolgokat tartalmazzák, foglalhatnák magukba.²²

Az említett probléma vagy ellentmondás azonban megszűnik, ha a tulajdonnév jelentésének egy másféle, a szakirodalomban ugyancsak jól ismert és bevett értelmezésére támaszkodunk. Eszerint a tulajdonnév is rendelkezik jelentéssel, ami alapvetően a jelölőnek (a névhez tartozó formának) a jelöltre (az ún. denotátumra: helyre, személyre, testületre, dologra; a fent említett terminussal: névhordozóra) való – egyedi – vonatkozása (denotációja).²³ A névtér ebben az értelmezésben így egyrészt a jelölőket (a nevek rögzített formáját), másrészt az azokhoz tartozó jelentéseket (a nevek jelöltjeire való megfelelő utalásokat) tartalmazza. Hasonlóképpen írható le egyébként általában a szótári, lexikográfiai típusú feldolgozások struktúrája is, mely az itt közölt értelmezést is erősíti.

E tanulmányban magam is ez utóbbi felfogás jegyében közelítem meg az 'egy/több név ~ egy/több megnevezett' relációk lehetséges típusait, melyek tehát a jelölők és a jelentések között általában lehetséges viszonyok módjára írhatók le.²⁴ A továbbiakban a messzire vezető elméleti kérdésektől eltekintve, a tulajdonnevek egyértelműségével, illetve egyértelműsítésével kapcsolatos gyakorlatias kérdésekre, illetve néhány felmerülő problémára fordítom figyelmemet, egyúttal a Nemzeti Névtér anyagára fókuszálva is.

Egy vagy több név – egy vagy több megnevezett

A legegyszerűbb esetet nyilvánvalóan az 'egy név ~ egy megnevezett' – illetve, más megközelítésből megfogalmazva: az 'egy megnevezett ~ egy név' – viszonyok képviselnék. Ezek azonban, legalábbis a legfontosabb névfajták, azaz a személynevek és a földrajzi nevek körében nem tekinthetők határozottan jellemzőnek. Ha ilyen relációt látunk magunk előtt, az gyakran inkább az utókor vagy a felhasznált adatbázis adathiányosságát, illetőleg a meghatározott gyűjtőkör korlátosságát jellemzi. Egy személyhez vagy földrajzi helyhez ugyanis sokszor több, mégpedig különböző értékű – különböző jellegű, időbeliségű, nyelvű,

²² Egyfajta áthidaló megoldásnak az nyithat utat, ha itt a „vonatkozó enciklopédikus információkat gyűjtő adatlapként” közelítjük meg a névhordozó kérdését. Erre l. Szabó Panna: i. m. 2019.

²³ Vagy, legalábbis, a tulajdonnév összetett jelentésszerkezetének a magva; l. J. Soltész Katalin: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1979. 28–29. p. Bár ennek pontos értelmezésében, leírásában adódnak különbségek, a modern névtani szakirodalom szinte egységesen vallja a tulajdonnév jelentésszerűségének elvét, amiként a formális nyelvelméleti irányzatokat felváltó funkcionális nyelvészeti megközelítések is; l. például Hoffmann István: Név és jelentés. = A nevek szemiotikája. Szerk. Bauko János – Benyovszky Krisztián. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság. 2014. 5–21. p.

²⁴ Vö. Pusztai Ferenc: Szójelentés-történet. = Magyar nyelvtörténet. Szerk. Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. Budapest, Osiris Kiadó. 2003. 861. és 892. p.; illetve Hajdú Mihály: Denotáció. = Hajdú Mihály: Általános és magyar névtan. Budapest, Osiris Kiadó. 2003. 82–95. p.

nyelvváltozatú, státuszú, társadalmi értékű stb. – név kapcsolódhat; ez alól még a testületi nevek (intézménynevek) kategóriája sem számít egyértelmű kivételnek. A szinonímia, illetve a homonímia vagy poliszémia korántsem tekinthető tehát ritka jelenségnek.²⁵

Ha különböző nevekkal találkozunk, óhatatlanul külön entitásokat jelölőnek véljük azokat, ha nem tudjuk eleve azt, hogy történetesen egyazon megnevezetthez vonatkoznak; a névazonosság is hasonlóképpen vezethet tévedésekhez. Egy-egy ilyen helyzet a nevek használatával kapcsolatban aktuális információhiányból fakad, s félreértést, zavart okozhat. A különböző, a nemzeti közösség mindennapi élete, illetve a nemzeti kultúra számára jelentőséggel bíró nevek és megnevezettjeik egyértelmű összekapcsolása ezért is alapvetően fontos feladat, melyet a Nemzeti Névtérnek megfelelően kell tudnia kezelni, az egyébként nem egyértelmű relációk esetében is. Mivel pedig a Nemzeti Névtérben feldolgozott névfajták közül ez a földrajzi nevek és a személynevek körében fordul elő gyakrabban – az intézménynevek körében inkább ritkának számít –, így alábbi példaimat is e két fő névfajta köréből merítem.

Az 'egy név ~ több megnevezett' reláció igen gyakori, közismert jelenség. A személynevek körében szembesülünk vele gyakrabban, ugyanakkor a földrajzi nevek között sem számít ritkának, s olyan esetekben is fennállhat, amelyek kapcsán fel sem merül bennünk. Így például a történeti Eperjes településnév esetében, melynek nemcsak a mai Szlovákiában, hanem 1954 óta Magyarországon, Csongrád megyében is van megnevezettje (korábbi nevén: Kiskirályság). Az Eperjes egyébként más típusú földrajzi helyek nevéként is használatos – amint az a Nemzeti Névtér anyagából is könnyen megállapítható. Bonyolultabb példát is említve: a Kisjenő történeti településnévet a Nemzeti Névtér, helyesen, a mai Romániából, Arad megyéből adatolja. Ha azonban rákeresünk akár csak az online térben, a Google Maps alkalmazásban is ugyanerre a névre, a mai Moldovai Köztársaságban is megtaláljuk, mégpedig Chişinău (oroszul: Kisinyov) magyar nyelvű megfelelőjeként. A magyar nyelvű Wikipédia Kisjenő szócikke szintén csupán az Arad megyei, történeti Kisjenő településnévhez vezet el, miközben a Chişinău szócikken belül a moldovai főváros magyar nevéként ezt a Kisjenő nevet szintén megtaláljuk. Kérdéses természetesen, hogy mennyire „helyénvaló” s milyen szociális érvennyel rendelkezik ez utóbbi megnevezés a magyarban: hiteles történeti adatai hiányoznak, de a példák alapján mégis létezőnek kell tekin-

²⁵ Ez így lehet akár a helységnevek körében is, melyekre vonatkozóan a 19. sz. végén – 20. sz. elején lezajlott országos helységnevrendezés éppen ezeket igyekezett felszámolni – legalábbis a hivatalos névhasználat vonatkozásában, s amit azután különösen a Trianon utáni változások több ponton is átrendeztek. Az újabb keletű homonímia és szinonímia példáira körükből I. Mikešy Gábor: Helységneveink 1913-as tükörben. = Névtani Értesítő, 35. sz. 2013. 37–53. p., különösen 44–51. p.

tenünk. Nem egyszerű kérdés, hogy ez utóbbi nevet, illetve jelentést a Nemzeti Névtérnek kellene-e, avagy miként kellene tartalmaznia.²⁶

A 'több név ~ egy megnevezett' reláció az imént tárgyalt jelenségtípus fordítottját képviseli, melyet ezúttal személynévi példákkal illusztrálok. Elsőként történeti példát idézve: a 15. században nemességet elnyerő Bothos István kancelláriai jegyző szerzett birtokai alapján azután Félegyházi, még később Tahi István néven tűnik fel az okiratokban – egyazon személyt jelölve ezzel a változatossággal is.²⁷ Időben hozzánk közelebb eső, érdekesebb, a Petőfi Irodalmi Múzeum névtéréből a Nemzeti Névtérbe is átkerülő példákkal szolgál erre a helyzetre azonban eleve az írói álnevek típusa. Így jelenik meg a névtér állományában összekapcsolva például Rejtő Jenő, P. Howard és Gibson Lavery neve (a szerző különböző műfajokhoz kötődő névhasználatából); Csokonai Lili és Esterházy Péter, avagy Sárbogárdi Jolán és Parti Nagy Lajos (férfi szerzők női álneven kiadott művei kapcsán); vagy szerepel egyetlen személyhez kötve az igen termékeny alkotóként és sokféle műfajban jelentkező Nemere István több tucatnyi álneve is. A különböző személynevek egyazon megnevezetthez való hozzákapcsolása persze e sajátos kérdéskörtől függetlenül, a magyar nyelvű névhasználat potenciálisan változó jelenkori formái (házassági név, megkülönböztető névelem vagy betű felvétele) szempontjából is megoldandó feladat lehet.²⁸

Nevek és névváltozatok

Az eddig említett kérdések mellett külön érdemes kitérnünk a névváltozatok problematikájára. Ezek megfelelő kezelése, összekapcsolása egy névtér alapvető feladata. Kérdésként merülhet fel velük összefüggésben ugyanakkor az is, hogy miképpen lehet – avagy kell-e, illetve lehet-e közülük – egy-egy kitüntetett névformát kiemelni, meghatározni. Ez ugyanis szükségszerű feladatként jelentkezhet például egy hagyományos módon összeállítandó bibliográfia esetében.

²⁶ Ez utóbbi példával egyúttal az újonnan kreált és bizonyos használati színtereken megjelenő magyar exonimák, illetőleg a digitális világ jelentette kihívások problémakörére is fel kívánom hívni a figyelmet; ezek az itt tárgyalt egyértelmű megfeleltetések problémakörén túlmutatva, a Nemzeti Névtér „hatókörével” kapcsolatos további elvi és gyakorlati kérdésekre is rámutatnak. Mindezekre, további példákkal is l. Mikešy Gábor: Új magyar exonimák. = Helynévtörténeti Tanulmányok, 3. sz. 2007. 209–214. p.; Mikešy Gábor: Földrajzi nevek a közigazgatásban. = Névtani Értesítő, 38. sz. 2016. 101–112. p.; Gercsák, Gábor – Mikešy, Gábor: Does Google serve as a model for using place names? = Acta geographica Slovenica, 57 évf. 2017. 1. sz. 153–159. p. <https://doi.org/10.3986/AGS.4668>

²⁷ Mikešy Sándor: Miért alakultak ki vezetékneveink? = Magyar Nyelvőr, 83. évf. 1959. 1. sz. 82–87. p.

²⁸ A magyar szaktudományos szerzők esetében a nemzetközi publikációs adatbázisok (melyekben a magyar személynévrend miatt a család- és keresztnév felcserélése, illetve keresztnév helyett a családnév egy kezdőbetűre rövidítése is sajnálatosan gyakori jelenség) további jellemző problémátípust képviselnek; mindez a Nemzeti Névtér anyagát azonban nem érinti.

Példaképpen hivatkozom itt a magyar egynyelvű szótárkészítés jelenleg futó nagyszabású vállalkozásának, A magyar nyelv nagyszótárának a munkálataira, melynek során az egységesített névformák meghatározására is ki kellett dolgozni az általános – bár a gyakorlatban nem mindig egyértelműen alkalmazható – irányelveket. A szerzői névformák esetében többek között a régi személynevek és a régies írásmódú nevek esetében, akár a névviselő saját névhasználatától eltérően, a hagyomány és a folytonosság szempontjainak, illetve „mérvadó forrásoknak” a figyelembe vételével is; a művésznevek kapcsán ugyancsak megoldandóan; a névkiegészítők esetében is eldöntendő módon; stb.²⁹ A legösszetettebb problémakört a történeti nevek képezik, melyek esetében a (mai értelemben vett) hivatalosság hiánya, illetve az egykori nyelvhasználatot és írásgyakorlatot jellemző változatosság és változékonyság már eleve a kérdésnek az értelmezését is megnehezíti. E problémák természetesen a magyar könyvtári feldolgozás számára sem ismeretlenek, névkezelési szabályok és ezekre vonatkozó, korábban készült szabályzatok hivatottak rendezni a vonatkozó kérdéseket.³⁰

A problémát itt két ismert szerző névhasználatának példájával illusztrálom. Egyikük a Szenc mezővárosából származó Molnár Alberté, aki Szenczi Molnár Albert ~ Szenci Molnár Albert ~ Molnár Albert, Szenczi ~ Szentzi Molnár Albert neveken szerepel a Nemzeti Névtérben. Az eredetileg a származási helyre utaló névelem használata tehát általánosnak látszik a névben, a többi csupán helyesírási változatosság, illetve eltérés. De hogyan értelmezhetjük a kitüntetett szerepű névforma kérdését akkor, ha azt látjuk, hogy például a Pannon enciklopédia magyar nyelv és irodalom témakörét átfogó, e szempontból reprezentatívnak számítható kötetében a Szenczi és Szenci névváltozat egyaránt megtalálható, éspedig következetes megoszlással: előbbi a magyar nyelvről szóló, utóbbi a magyar irodalomról szóló részében használatos forma (a névmutatóban az utóbbi változat szerepel, talán az irodalmár főszerkesztőnek is köszönhetően)?³¹ A probléma (itt nem részletezhető) hátterét a magyar helyesírástörténet és művelődéstörténeti meghatározottságai, illetve az utókor gyakorlatának szempontjai képezik. A másik, itt említett példa Mikszáth Kálmáné, akinek neve nemesi előnévvel kiegészülve, szlovákos írásmóddal, illetve több (bár nem az összes) írói álnevével együtt található meg a Nemzeti Névtérben. Az író neve ugyanakkor a nagykürtösi evangélikus templom születési

²⁹ Az adatközlés elvei. = A magyar nyelv nagyszótára. I. Segédletek. Főszerk. Ittész Nóra. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 2006. 54–60. p. (Részben a további oldalakon is folytatódóan, valamint továbbvezető irodalommal. Online: Tájékoztató a bibliográfiai adatokról, kezelésükről és megjelenítésükről, 2.1. pont: <http://nagyszotar.nytud.hu/biblio.html>.)

³⁰ Ezekről áttekintően I. Szabó Panna: Névkezelési szabályok a magyar könyvtári feldolgozásban. = Névtani Értesítő, 40. sz. 2018. 139–154. p. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2018.9>

³¹ Sipos Lajos főszerk.: Pannon enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom. Budapest, Urbis Könyvkiadó. Második, javított kiadás. 2008. 469. p., pontosabban pedig az itt hivatkozott oldalakon.

anyakönyvi feljegyzésében Mixádt Kálmány formában, s gimnáziumi évei alatt is folyamatosan változó írásmóddal szerepel. Írói pályája folyamán használt saját neve esetében mindenesetre a Mikszáth Kálmán formát egyértelműsíti.³²

Egy, a Nemzeti Névtérhez hasonlóan szerveződő elektronikus állományban is természetesen van, illetve lenne haszna a kitüntetett szerepű névváltozatok meghatározásának. Ez azonban itt nem elkerülhetetlen feladat, hiszen a névváltozatok technikailag is másképp rendelődnek egymás mellé, illetve másképpen kereshetők, mint ahogy egy hagyományos szerkesztésű kiadványban – utalók rendszerével – tudjuk összekapcsolni azokat. Fontos ugyanakkor ismét megjegyeznünk, hogy az egyes névváltozatok rendszerint nem azonos használati értékűek; például a Buda és az Ofen, a Rómer Flóris és a Római Ferenc nevek,³³ vagy a fentebb említett valós szerzői nevek és álnevek egymással pontosan nem cserélhetők fel. Nyilván hasznos lenne, ha a különböző névformák „értékéről”, akár forrásáról is tájékoztatást kapnánk az állományból. Ez azonban beláthatatlan mennyiségű és bonyolultságú munkát igényelne, így csak igen korlátozottan (l. a földrajzi nevek időbeliségével kapcsolatban) valósul meg a Nemzeti Névtér anyagában. E téren a továbbvezető linkek és források (mint Wikipédia-, illetve lexikonszócikkek) alapján nyílhat inkább lehetősége közelebről is tájékozódni velük kapcsolatban az érdeklődőnek. Az egyes névváltozatok használati gyakorisága ugyanakkor jó iránymutató lehet. A Nemzeti Névtérben pedig azt tapasztalhatjuk, hogy a névváltozatok egymás utáni sorrendje nem teljesen véletlenszerű: láthatólag a bevettebb formák kerülnek a megjelenített névlista élére.

Néhány további típuspélda a nevek és névváltozatok problémájához

A névváltozatoknak, illetve egymáshoz való viszonyuknak – amint azt az eddig elmondottak is jelezték – többféle, olykor egymással összefonódó, illetve formailag egybeeső típusa lehetséges. Az eddigi példákból kirajzolódó típusok mellé néhány további igyekszem még röviden felvillantani.

A történeti jelentőségű, napjainkban megyeszékhelyként működő Székesfehérvár magyar neve mellett több idegen nyelvű (köztük latin, német és különböző szláv nyelvekhez kötődő) névváltozattal szerepel a Nemzeti Névtérben. Közismertnek számít ugyanakkor az az egykori Fehérvár névváltozat, amelyet – nyelvtörténetileg még korábbi hang- és írásformában – kiemelt fontosságú nyelvemlékünk, az 1055-ös Tihanyi Alapítólevél foglal magában, s amely – a sztenderd, formális, hivatalos Székesfehérvár mellett – a mindennapi, mai beszélt nyelvben

³² Mikszáth nevének különböző változatairól (írói álneveire is) l. Németh Zoltán: Álnév és maszk. Eger, Linceum Kiadó, 2013. 22–23. p.

³³ Jelenleg az Ofen név még hiányzik a Nemzeti Névtér anyagából (csak Újbuda ~ Neuofen nevében tűnik fel), a Római Ferenc viszont (Rómer Flóris nevének 1848/49-ben magyarosított változata) megtalálható benne.

is gyakori forma. Az említett példával egyrészt a nyelvtörténeti, másrészt szinkron nyelvészeti szempontok lehetséges relevanciájára kívántam utalni a névtér problematikájával kapcsolatban.³⁴

A nyelvi és politikai határainkon túli megfelelők, névvariánsok kérdése külön témakört képez. Ezt példázza Székesfehérvár imént utalt idegen nyelvi megfelelőinek listája, melyek között történeti vagy mai idegen nyelvű, külföldi vagy hazai nemzetiségi névhasználatból eredő névformákat is találunk. További, személynévi példasorként hivatkozom a többnyelvű (a latin mellett magyarul, németül és szlovákul is jól beszélő), tipikus hungarus személyiségnek tekinthető polihisztor, Bél Mátyás névhasználatára. Ő Bél Mátyás ~ Meliboeus ~ Bel, Matthias ~ Melibeus névvariánsokkal szerepel jelenleg a Nemzeti Névtér anyagában. Mellőlük ugyanakkor hiányzik a Matthias Belius, a latin nyelvű szerzői névként használt forma, valamint az esetében több szempontból is indokolható, szlovák Matej Bel változat.³⁵ A különböző nyelvű névváltozatok egyébként a testületi nevek esetében szintén felmerülhetnének (különösen az egyes minisztériumok és más fontos állami intézmények hivatalos angol nyelvű megnevezésének, illetve nevük rövidítésének megadásával); ezeket a Nemzeti Névtér állománya jelenleg nem tartalmazza.

A hivatalosság és az állam keretein túli névváltozatok sajátos problémakörét jelentik az egykor a történeti Magyarországhoz, ma más állam területéhez tartozó földrajzi helyek megnevezései. Ezek köréből itt csupán egy speciális típus, az újonnan kialakult, illetve szükségszerűen önállósodott települések névváltozatainak problematikájára utalok, az ezzel foglalkozó szakirodalom megállapításaiból idézve.³⁶ A Sátoraljaújhely szomszédságában létrejött szlovákiai Újhely vonatkozásában (~ Slovenské Nové Mesto névváltozattal kiegészülve a Nemzeti Névtérben), helységnev-azonosító szótáraink és más források adatait figyelembe véve (az idézett szövegben hivatkozva) ezt állapíthatjuk meg: „Sátoraljaújhely városát a trianoni határ kettévágta. Az elcsatolt részre a szlovák jogszabályok Újhely formát állapítottak meg; ezt követi LELKES, viszont Szlovákújhely (HAJDÚ-MOHAROS, SZMA.), Tótújhely (HVa., TSz.), Kisújhely (ebben a formában támogatta az FNB [a Földrajzinév-bizottság – F. T.] az ottani vasútállomás menetrendi nevét) és Karlatanya (SEBÖK) variánsok is élnek.”³⁷ Az ismertebb példa, az ugyancsak Szlovákiában lévő Komárom (~ Rév-Komárom ~ Révkomárom ~ Komárno ~ Komorn névvariánsokkal a Nemzeti Névtérben) valós élőnyelvi megnevezéseiről pedig ezt mondhatjuk el: „*Komárom* két

³⁴ Az utóbbiak megközelítéséhez l. Györffy Erzsébet: Helynév-szociológia. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 2018. (különösen) 41–51. p.

³⁵ Az itt említett névváltozatokat l. a vonatkozó Wikipédia-szócikk latin [!] és szlovák nyelvű oldalai címében is.

³⁶ Az eredeti kiemelések megtartásával.

³⁷ Mikesy Gábor: Helységneveink 1913-as tükörben. = Névtani Értesítő, 35. sz. 2013. 48. p.

szomszédos település azonos magyar hivatalos neveként létezik, az államhatárok módosítását követően Trianon után az egyik Szlovákiához, a másik Magyarországhoz tartozik. A magyarországi Komáromban névtáblák jelzik az irányt a szlovákiai városba: ezeken a *Révkomárom*, illetve *Révkomárom–Komárno* felirat szerepel. A szlovákiai testvérváros hivatalos kétnyelvű neve: *Komárno–Komárom* [...]. A két település megkülönböztetésére az élőnyelvben és írásban egyaránt használatos egyéb alakváltozatokkal azonosítják a helységet: *Észak- és Dél-Komárom*. A beszélt nyelvben a *szlovákiai Komárom / magyarországi Komárom*, illetve *Túl-Komárom / túl-komáromi* megnevezés is használatos 'határon túli, Dunán túli' jelentésben mindkét városra (A szlovákiai magyar beszélők /egy rész/, ha *Révkomáromban* tartózkodnak[,] a magyarországi várost értik alatta, amennyiben *Dél-Komáromban* vannak, a szlovákiai településre gondolnak).³⁸ Az élő(nyelvi) valóság bemutatására ezúttal hosszasan idézett példák – és további, itt legfeljebb csak általánosságban utalható társaik – az úgynevezett határtalanítás, illetve a határon túli helynév-standardizálás problematikájára, illetve programjának fontosságára hívják fel egyúttal a figyelmet.³⁹

A névadatok és az információk teljessége és pontossága

Fontos és elsődleges elvárásunk lehet a Nemzeti Névtérrel kapcsolatban az, hogy az egyes névadatok pontos formájukban kapjanak helyet benne. Igaz lehet ez egyrészt a teljes névalak, a pontos névterjedelem szempontjából: a névelővel kezdődő, s hasonlóképpen a tulajdonjogi formát is megjelölő tulajdonnevek – a gyakorlatban, itt: a testületi nevek – esetében (pl.: A 100 Éves Általános Iskoláért Alapítvány, Magyar Államvasutak Zrt.). Ezek a sajátos névelemek (pl.: A, Zrt.), mint tudjuk, a könyvtári szabvány szerint nem részei az egységesített névalaknak.⁴⁰ Ezek elhagyása ugyanakkor valójában az adott tulajdonnév megcsonkítását, mesterséges megváltoztatását, ezáltal pedig megtévesztő információ közvetítését jelenti, illetve jelentené. A Nemzeti Névtér anyagában mindenesetre ezek a névelemek is pontosan ott szerepelnek a nevekben.⁴¹

Fontosnak kell tekintenünk másrészt azt is, hogy a jelenkori névadatok helyesírási szempontból pontos formájukban jelenjenek meg a Nemzeti Névtérben.

³⁸ Bauko János: Bevezetés a szociolingvisztikába. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 2015. 91–92. p.

³⁹ A témakörrel áttekintően l. például: Szabó Mihály Gizella: A határtalanítás a helynevek területén. = Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai I. Szerk. Maticsák Sándor. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarstudományi Társaság. 2007. 153–170. p.

⁴⁰ Szabó Panna: i. m. 2018.

⁴¹ Más típusú megoldás lehetne a névelő esetében a hátravetett, a név végétől vesszővel elválasztott közlésmód is (pl.: 100 Éves Általános Iskoláért Alapítvány, A), ami a Nemzeti Névtér esetében azonban eleve szükségtelen eljárás lenne, hiszen az adatbázis használatát, a benne való keresést ez a különbség nem befolyásolja.

Az itt szereplő tulajdonnevek közül a földrajzi nevek helyesírása meglehetősen bonyolult rendszert képez: az akadémiai helyesírási szabályzaton alapuló, részletes szabályozás vonatkozik rájuk,⁴² a gyakorlatban pedig számos hiba kíséri a használatukat.⁴³ A Nemzeti Névtér aktuálisan elérhető verziójában viszont alapvető problémát találunk, ti. a földrajzi nevek minden külön vagy kötőjellel írt névelemét nagy kezdőbetűs formában jeleníti meg: Fertő,⁴⁴ Fertő-Laposi-Tó, Fertő-Tói-Csatorna, Kossuth Tér, Vitorlázórepülő-Tér stb. Technikailag ez nyilván nem a háttéradatbázis adatainak, hanem azok megjelenítésének problémája, a felhasználók számára azonban a program így – különösen, hogy erre nem hívja fel a figyelmet – téves, illetve félrevezető információt közvetít. E tulajdonnevek helyes írásmódját most ehelyett az akadémiai helyesírási portálon ellenőrizhetjük,⁴⁵ mellyel a Nemzeti Névtér állománya nincs összekapcsolva. A Nemzeti Névtér további lehetőségeit ugyanakkor e példával is jellemezhetjük: itt ugyanis az egyes tulajdonnevekről részletesebb információt kapunk, mint a helyesírási portálon; a tulajdonnévi kategória ismeretére pedig az adott példa pontos írásmódjának meghatározásához is szükség lehet.

A fentebbiekben, a névváltozatok problematikájának tárgyalása során több olyan példa került szóba, amelyek egyúttal a Nemzeti Névtér aktuális állapotának, tartalmának a névadatokkal kapcsolatos lehetséges hiányosságait jelzik számunkra. Ezek kapcsán bizonyos esetlegességeket tapasztalunk a névtér anyagában. Például a személynevek körében Koppány vezér Koppány és Kupa néven is szerepel benne, István király esetében viszont hiányzik a Vajk; a testületi nevek körében cserkészcsapatok alapítványainak neveit megtaláljuk, maguk a cserkészcsapatok azonban hiányoznak közülük. A példák sorát felesleges lenne szaporítani, mindez ugyanis értelemszerűen és szükségszerűen a felhasznált, a névtér anyagába (már) beemelt, illetve az abból (még) kimaradt források körének függvénye, következménye.

A Nemzeti Névtér által aktuálisan közvetített információk körének, teljességének, illetve reprezentativitásának és módszerességének kérdése ugyanakkor nem mellékes, hanem az állomány mérvadó hasznosíthatóságának szempont-

⁴² Fábrián Pál – Földi Ervin – Hőnyi Ede: A földrajzi nevek helyesírása. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1998.

⁴³ Mégpedig a hivatalos névadás és a hivatalos nyilvántartások körében is; vö. Mikešy Gábor: Földrajzi nevek a közigazgatásban. = Névtani Értesítő, 38. sz. 2016. 101–112. p., különösen 102–109. p.

⁴⁴ A Fertő tó névforma hiányzik a névtér állományából, az állóvíz neve eredetileg ugyanis csupán Fertő, s ezt tükrözi – az élőnyelvben közhasználatúnak számító, teljesebb formától eltérően – a formális névhasználat is. Vö. Farkas Tamás: Hozzászólás az új akadémiai helyesírási szabályzat tervezetének a tulajdonnevek írásával kapcsolatos szabálypontjaihoz. = Magyar Nyelvőr, 132. évf. 2008. 4. sz. 407–416. p., különösen 414. p.

⁴⁵ A portál Névkereső alkalmazásában: <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/predict>.

jából számba veendő tényező – az állomány meglévő és átfogó igényű információgazdagsága mellett is. Igen hasznos lenne ezért az, ha a Nemzeti Névtér anyagának nyilvánosan elérhető változatával együtt a benne feldolgozott források, adatállományok köréről is megfelelő – részben átfogó jellegű, részben részletezőbb – tájékoztatást kaphatna a felhasználó. Példaképpen az írói álnévek körére utalva vissza: megtaláljuk a névtérben például Mikszáth Kálmán vagy Krúdy Gyula több (bár nem minden ismert) szerzői álnévét, teljes mértékben hiányoznak viszont ezek mondjuk Arany János vagy az irodalomtörténész Horváth János esetében.⁴⁶ A magyar írói álnéveknek – az előbbieket is beleértve, s legalábbis a 20. első évtizedéig – igen gazdag feldolgozása áll rendelkezésünkre többek közt Gulyás Pál íróiálnév-lexikonának köszönhetően,⁴⁷ melynek (teljes) anyaga ugyanakkor láthatólag még nem kapott helyet a névtéri állományban. Ez utóbbi más témakörökben további reprezentatív, egyes esetekben online már elérhető névanyagokkal lehet még bővíthető.⁴⁸ E kérdések a földrajzi nevek vagy a testületi nevek vonatkozásában sem érdektelenek: fontos lenne tudnia a felhasználónak azt, hogy nagyjából mit és hogyan várhat, avagy mit nem várhat el a program annak aktuális változatától.

A Nemzeti Névtérben megtalálható adatok teljessége, pontossága, hitelessége természetesen most és a jövőben is az általa felhasznált és közvetített különböző forrásokból, adatbázisokból származtatható. Mindez lehetővé teszi, illetve nem zárja ki azt, hogy az állományban egymással versengő, akár egymásnak ellentmondó tételek, adatok jelenhessenek meg. Ez önmagában nem feltétlenül baj, a dolgok jellegéből és az egész működéséből fakad; tükrözheti mindenkori tudásunk bizonytalanságait (például az Anonymusszal kapcsolatos történettudományi álláspontok ma is érvényes különbségeit). Azt azonban itt is fontos szempontnak tarthatjuk, hogy potenciálisan félreérthető, illetve bizonyosan félrevezető adatok ne jelenjenek meg a névtér állományában. Ha a továbbvezető linkek ilyenekhez irányítanak, az kevésbé okoz gondot, ti. azok ott, a maguk kontextusa szerint értékelhetők és értelmezhetők. Problematikus viszont például, az eddig elmondottakat folytatva, Anonymus megjelenítése a Nemzeti Névtér aktuális változatában. A vonatkozó címző egyrészt megkettőződik (mintha két külön személyről lenne szó): [1.] „Anonymus (1100–) történetíró”; [2.] „Anonymus / P. mester / Pál notárius / Béla király jegyzője (1001–1101) író, jegyző, történetíró”; másrészt pedig bizonyosan pontatlan és félrevezető születési, illetve

⁴⁶ Ezek akár egy-egy irodalomtörténeti téma kutatástörténetének felfejtésében is eligazítóként szolgálhatnak, megelőzve egy-egy indokolatlan félreértés megtörténését.

⁴⁷ Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnévek és egyéb jegyvei. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1956.

⁴⁸ Mint például a jelenkori szaktudományos szerzők esetében a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) szerzőinév-anyagával.

halálozási évszámokkal egészül ki (mindkét esetben).⁴⁹ A hasonlóképpen előálló problémákat egyrészt lehetőség szerint megelőzni, másrészt pedig utólagosan lenne szükséges minél inkább kiszűrni.

Néhány terminológiai és helyesírási észrevétel

Egy, a Nemzeti Névtérhez hasonló projekt esetében külön figyelmet érdemes fordítani az alkalmazott terminológiára. Mint korábban már utaltam rá, a teljes terminológiai átjárhatóság nem feltétlenül valósulhat meg egy ilyen program esetében. A „névtér” speciális, itt definiálható kulcsterminusa mellett a széles körben használt fogalmakat jelölő „földrajzi név”, „személynév” és „testületi név” terminusok közül utóbbi a könyvtártudományban használatos szakkifejezés, aminek a nyelvtudományi vagy a helyesírási szabályzatokból ismert szóhasználat szerint az „intézménynév” felelne meg. A különböző szakterületek terminushasználatának harmonizálása azonban nyilvánvalóan nem lenne reális célkitűzés a Nemzeti Névtér esetében.⁵⁰

Egy, az adott oldalhoz kapcsolódó tájékoztató részeként egy terminológiai jegyzék azonban hasznos lehetne, az ilyen típusú kérdések tisztázása szempontjából is. Érdemes megjegyeznünk, hogy Szakadát István saját honlapján megtalálható egy hasonló célú lista („Névtér-alapfogalmak”).⁵¹ Itt az utóbbiként említett, a névtérben szereplő névtípusokat megjelölő terminusok éppen nem, de több más, e tanulmányban is említett kifejezés szerepel, rövid értelmezéssel és példákkal együtt. Ezek közül néhány kapcsán megfontolandó lehet a harmonizálás lehetősége. Például a „névhordozó”, ti. „dolog, entitás, amihez nevet lehet rendelni” felváltható lenne a jogi és a névtani szakirodalomból egyaránt származtatható „névviselő” megnevezéssel. Hasonló a helyzet többek között az „univerzálé” terminussal, amint arra a szerző is utal: „egyedi entitások – adott tulajdonság szerint – minősített csoportja (annak fogalma) mint névhordozótípus. Példa: politikai párt, magyarországi település, 60 évnél idősebb férfi, kutya, briárd.

⁴⁹ Nem nehéz persze rájönni, hogy a megadott évszámok az adott évszázadra hivatottak utalni ebben a formában, ami azonban így (a személy adatlapján a 01. 01. hónap-nap jelöléssel kiegészülve) nem a valóságban csupán hiányos, elnagyolt tudásunkról tájékoztat, hanem egy valótlanul pontosnak jelzett adatot közvetít. (S akkor most tegyük félre azt, hogy a Gesta Hungarorum a ma leginkább elfogadottnak tartott vélemények szerint a 13. sz. elején keletkezett, azaz mindkét címző szempontjából az itt megadott intervallumokon kívül eső időben.) Az adathiány mechanikus és formalizált pótlása nem lenne megengedhető a hasonló esetekben, az adott információ helyét ilyenkor üresen kellene hagyni (ma élő személyek adathiány esetén 01. 01.-re megadott születésnapjainál hasonlóképpen).

⁵⁰ A problémakörhöz vö. Bölcskei Andrea – Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Magyar és nemzetközi névtani terminológia. Hungarian and International Onomastic Terminology. Uppsala–Budapest, International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 2017. <https://doi.org/10.26546/5061110>

⁵¹ Szakadát István: Névtér-alapfogalmak. <http://syi.hu/ns/concepts.html> (2020. 10. 15.)

Megjegyzés: Az 'univerzálé' helyett használhatnánk az 'osztály' vagy a 'típus' terminusokat is."⁵² A névtérben használt kategóriák megnevezésében pedig különösen fontos lenne az egységesítés. Jelenleg a „település” és „község” terminus, egymástól eltérően például a szlovákiai és a magyarországi Eperjes esetében, egyaránt megtalálható az adatok között.

A Nemzeti Névtérben szereplő egyes, földrajzi névi adatok megjelenített formájának helyesírási problémájáról (ti. csupa nagy kezdőbetűs elem) a fentebbiekben már tettem említést. Itt egy más típusú, mégpedig az alapterminusokat érintő helyesírási kérdést szeretnék végezetül megjegyezni. Az egyes névterek jelenleg használatos megnevezése: „földrajzi névtér”; „személynévtér” a főmenüben és a tájékoztató szövegben, de „személyi névtér” a keresőben; valamint „testületi névtér”.⁵³ A személyneveket tartalmazó névtér megnevezésének aktuális kettőssége egyszerűen korrigálható. A három párhuzamos névtér nevének írásmódja a helyesírás szabályai szerinti ugyanakkor a következő lenne: „földrajzinév-tér”, „személynévtér”, „testületinév-tér”. A hasonló tartalmú terminusok írásmódjának különbségét az adott névtípusok megnevezésének szerkezeti különbségei (szószerkezet vs. összetett szó) okozzák.⁵⁴

Befejezésképpen

Tanulmányomban a Nemzeti Névtér által vállalt feladat nagyságát, illetve a megoldandó feladatok sokféleségét, komplexitását szándékoztam bemutatni, a vele kapcsolatban, illetve a benne foglalt nevekkal összefüggésben felmerülő egyes kérdések, dilemmák, illetve néhány jellemző problématípus felvázolásával. Fontos azonban megjegyezni, hogy egyrészt a felmerülő nehézségek és hiányosságok, akár hibák jelentős része nem magát a névtér programját, hanem annak általános problematikáját, illetve az általa felhasználandó egyéb források lehetőségeit jellemzi; másrészt pedig azt, hogy itt konkrétan egy folyamatban lévő, épülő projektről, annak béta változatáról eshetett szó a fentebbiekben.

A Nemzeti Névtér programjának megléte, célkitűzései és alapvető jellemzői – itt nem tárgyalt értékeivel együtt, többféle szempontból – jelenleg is, távlatosan pedig különösen nagy lehetőségeket rejtenek magukban. A projekt folytatását fontos közérdeknek tekintve, sikerében csak bízunk lehet.

⁵² Az „univerzália”, „univerzálé” szavak közhasználatú jelentése: általános fogalom; egyetemes sajátosság; a minden nyelvben elméleti okokból feltehetőleg megtalálható nyelvi jelenségek csoportja. Vö.: Tolcsvai Nagy Gábor: *Idegen szavak szótára*. Budapest, Osiris Kiadó. 2007. 1059. p.

⁵³ Utolsó hozzáférés: 2020. 10. 15.

⁵⁴ Vö.: *A többszörös összetételek írása*. = Magyar Tudományos Akadémia: *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó. 2015. 60–62. p.

Rezümé

A tanulmány a névtan, azaz a tulajdonnevek kutatásával foglalkozó – nyelvészeti alapozású, de interdiszciplináris meghatározottságú – szakterület nézőpontjából közelíti meg témáját. Szól a tulajdonneveknek az ember, a társadalom és a kultúra szempontjából egyaránt meghatározó fontosságáról, lexikográfiai és enciklopédikus feldolgozásuk eltérő lehetőségéről. Bepillantást nyújt a magyar nyelv névkincsének főbb típusaiba, illetve az ezeket feldolgozó – elektronikus – szótárak, névtárak, névadatbázisok körébe, lehetőségeibe, reflektálva a Nemzeti Névtér programjára is. Kitér röviden a névtér alapvető összetevőinek és értelmezésének problematikájára, majd részletesebben tárgyalja az egyes névállományok feldolgozásának néhány gyakorlati kérdését. Kiemelten szól a nevek és a névviselek összekapcsolásának (az egy vagy több név, illetve egy vagy több megnevezett lehetőségeinek), a nevek és a névváltozatok kezelésének, valamint a névadatok és az információk teljességének és pontosságának a Nemzeti Névtér projekt kapcsán felmerülő kérdéseiről. A tanulmány a Nemzeti Névtér nyilvánosan elérhető, béta verziója alapján fogalmazza meg észrevételeit, s konkrét példaanyaggal illusztrálja megállapításait.

Names, namespaces, name databases – an onomastic approach

Thoughts and notes on the Hungarian National Namespace project

The paper looks at the given topic from the perspective of onomastics – the linguistically based but interdisciplinary field of the scientific study of proper names. It addresses the vast social, cultural and individual importance of proper names and the different possibilities of their lexicographic and encyclopaedic processing. It gives insights into the main name types and the possibilities of the (digital) name dictionaries and onomastic databases, reflecting on the project of Hungarian National Namespace as well. It briefly discusses the problems of the basic components of the namespace and their interpretation, and then looks in more detail at some of the practical questions of processing certain name pools. It takes special interest in the following questions: connecting the names with the name bearers (one or more names vs one or more named entities), dealing with names and their variants, and the completeness and accuracy of onomastic data (and information attached), as raised by the Hungarian National Namespace project. The paper concerns itself with the currently available beta version of the Hungarian National Namespace (<http://abcd.hu>), illustrating its points with relevant examples taken from there.

FARKAS TAMÁS
intézetigazgató

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
ORCID: 0000-0002-7732-2302